

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

22. årgang

1999

Nr. 3

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er afdelingschef Hans K. Nielsen, København (formand), generalkonsul, dr. phil. Henrik Becker-Christensen, Flensborg (næstformand), museumskonsulent, dr. phil. Mikael Venge, København (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, og afdelingschef Hans Jørgen Mortensen, København.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø, tlf. 3529 2722.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til
redaktøren, Mikael Venge,
Askebjergvej 3, 4792 Askeby, tlf. 3529 2216
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

ISSN 001 05-8355
Tryk: Wadmann Bogtrykkeri/offset, Thisted

På Samsø var en tolder

Næsten et halvt århundrede adskiller de to fotografier, men mod på livet og et godt humør fornægter sig ikke. Til venstre fhv. vicetoldinspektør Knud Mortensen i Horsens, født 1930, til højre den unge toldassistent, der gjorde tjeneste på Samsø i begyndelsen af 1950'erne. Egebladene på huen (med sommerbetræk), guldstormsnoren og kraveløvet signalerer en tolder i 9. lønklasse. Det var dengang, de fineste lønklasser var de små. Knud Mortensen fortæller i dette nummer om sin tid som ung tolder på Samsø.

Kaster man et blik på Danmarkskortet, ses Samsø tydeligt midt i monarkiet. Alligevel har Samsø skammeligt været en hvid plet i Zises verdensbillede, men nu råder fhv. vicetoldinspektør Knud Mortensen i Horsens bod på det. Knud Mortensen er egentlig lollik, født i Øster Toreby, men da faderen var driftsleder i Hedeselskabet, flyttede familien til Jylland, hvor han voksede op i Viborg. Mortensen kom til Samsø i 1950 og forlod øen tre år senere. I 1956

kom han til Horsens toldkammer, hvorfra han med sine egne ord blev »løsladt« i 1991 efter mere end 43 års tolderliv. Det reglementerede slips på billedet røber dog, at Mortensen ikke helt har sluppet forbindelsen.

Redaktøren byder også Skagen-tolderen Gunnar Siksne-Pedersen velkommen i dette nummer. Siksne-Pedersen har lovet flere bidrag om sære skikkelser og tildragelser i den gamle toldetat, men starter blidt med et portræt af en

levemand og ærkekøbenhavnner, der blev toldforvalter i Kolding. Gunnar Siksne-Pedersens fader sejlede som hovmester og traf på en damper sin kommende hustru, Siksne-Pedersens lettiske moder, som navnet Siksne stammer fra.

Selv er jeg søgt helt ned i senmiddelalderen og har forsøgt at demonstrere, at Øresundstolden stadig rummer gåder og muligheder, der bør udforskes. For balancens skyld er det heldigt, at lektor, ph.d. Michael Bregnsbo har valgt et skattehistorisk emne. Bregnsbo skriver om synet på skatteydelse i det sene 1700-tal, da man var tæt på at betale sin skat med glæde. En

enkelt boganmeldelse er der også blevet plads til i dette nummer.

Tilbage resterer at berolige de medlemmer, der ikke indfandt sig til selskabets generalforsamling i år. Benny Rise Nielsen optrådte som en myndig, men slet ikke manipulerende dirigent. Med det resultat, at både redaktøren, kassereren og flere menige bestyrelsesmedlemmer blev genvalgt. Så er det vist på høje tid at gøre afbitt for et par af de obligate forsyndelser. I sidste nummer figurerede toldinspektør Jørgen Ulrik Søllings fader som sekondløjtnant, som læseren forhåbentlig har gennemskuet. Ved et flovt uheld havde der indsneget sig et u i løjtnanten. Også i sidste num-

Et stort problem for Zises redaktion er at skaffe gravalvorlige portrætfotos af de pensionerede toldere, der skriver deres erindringer. Heller ikke i dette tilfælde lykkedes det. At fhv. toldkontrollør Gunnar Siksne-Pedersen, født i 1925, nyder sit otium på Jyllands nordspids, skinner tydeligt igennem. Mere præget af tidens alvor er ungdomsbilledet af den 21-årige toldassistent i København i 1946.

Michael Bregnsbo, født 1962, er lektor ved Odense Universitet (nu kaldet Syddansk). Bregnsbo er forfatter til en hel række aflærte værker, hvoraf et om myndigheder og undersætter under 1700-tallets enevælde blev anmeldt i sidste nummer.

mer annoncerede jeg lidt flot Claus Rafners artikel om banderoler, som skulle have stået i dette nummer. Det er ikke Rafner, der har smølet, men Zises sider, der er for få. Vi krydser fingre for, at firmaet ikke finder på nye banderoler inden år 2000 nr. 1.

Endelig skylder jeg Robert Lauritsen i Væggerløse en undskyldning for en bommert, begået for et helt år siden. Robert Lauritsen blev toldelev i 1950 som 16-årig, som det tydeligt fremgik af artiklen, og funktionschef i den fusionerede told- og skatteregion på Lolland-Falster i 1990. Det regnede jeg lynhurtigt om til 30 år i den gamle toldetat, som mange læsere nok har rystet på hovedet ad. Min undskyldning er selvfølgelig, at Robert Lauritsen stadig virker meget ung, men han har faktisk 40 regulære tolderår bag sig, hvortil så kommer alle de fusionerede.

Mikael Venge

Er Øresundstolden en messe værd?

af Mikael Venge

Ingen vil vel påstå, at Øresundstolden har været overset i dette tidsskrift. Tværtimod anses den måske af nogle læsere for en gammel travet, som man har hørt rigeligt om. Med en let omskrivning af den franske konge Henrik IV's flabede bemærkning om sin overgang til katolicismen kunne man spørge, om det virkelig var umagen værd at tage Øresundstolden op til fornyet overvejelse. Med fare for at blive stemplet med endnu en royal floskel – den, der lyder: En gang til for prins Knud, og som i øvrigt hidrører fra opførelsen af en pikant, fransk ballet – vover jeg alligevel at besvare overskriftens lidt retoriske spørgsmål med et ubetinget ja.

Først tør man måske minde om, at Øresundstolden faktisk på en lang række punkter er ret enestående. Hvor i Europa eller andre verdensdele findes en told på skibe, der sejler på åbent hav? Det er blevet antydet, at Erik af Pommern skulle have ladet sig inspirere af den venetianske Fiume-told, der opkrævedes af alle skibe, der sejlede ind i det nordlige Adriaterhav.¹ Tanken er dog fremført ganske uforpligtende, og den ellers komplet ukendte Fiume-told kan ikke siges at matche Øresundstolden, der opkrævedes lige til 1857 og nød europæisk ry. Når kong Erik diskuterede sin nyoprettede Øresundstold med hansestæderne, henviste han da heller ikke til Venezia, men blot i abstrakte vendinger til de rettigheder, andre fyrster udøvede.

Med sikkerhed tør vi fastslå, at Øresundstolden i sit udspring var udpræget martialsk. Den kom til verden i en krigssituation, i sine første leveår opkrævedes den under militære auspicer, og toldopkrævningen minder i starten slående om fremgangsmåden, når senmiddelalderens orlogsflåder krydsede i Kattegat eller Østersøen og afkrævede passerende handelsskibe en tribut. For at karakterisere Øresundstoldens opvækst og lømmelår må vi opfinde begrebet en orlogstold.

Alene dette, at Øresundstolden blev indført og altså var ny, betegner ikke så lidt af en sensation i middelalderen, hvor nye, finansielle pålæg absolut hørte til undtagelserne og principielt betragtedes som kriminelle overgreb. Ingen anden told i det middelalderlige Danmark kan anses for indført fra den ene dag til den anden, men Øresundstolden kom hinsides enhver tvivl til verden som en nyhed.

Det er karakteristisk, at selve begrebet nyt var så usædvanligt, at nyheden meget snart blev fortrængt eller gik i glemmebogen, og at et af argumenterne for at opkræve Øresundstolden netop blev dens ælde. Allerede 12 år efter indførelsen lød den danske konges standardargument, når hansestæderne klagede over Øresundstolden, at stæderne måtte dokumentere deres frihed.

Man kan så undre sig over, at hanseaterne ikke påpegede det absurde i at forlange en fritagelse for et nyindført pålæg eller tog til genmæle ved at

udbede sig den danske konges attest på Øresundstolden. Atter må vi pege på krigen 1426-1432, der så at sige havde sat stæderne udenfor døren. Vel lykkedes det efter fredsslutningen Lübeck og dets nærmeste forbundsfæller i 1436 at afpresse Erik af Pommern et løfte om, at de skulle være fritaget, men i 1438 flygtede kong Erik, og indtil juli 1440 sad hans lensmand Peder Oxe som en selvstændig magtfaktor på Helsingborg og Krogen, hvorfra han af hjertens lyst opkrævede Øresundstold, hvis han da ikke ligefrem konfiskerede de passerende hansekogger. Christoffer af Bayern kom altså til magten uden, at det var lykkedes at afskaffe Øresundstolden. Ironisk nok det eneste af Erik af Pommerns projekter, der lykkedes.

Som andre »væsener« blev Øresundstolden i sin over 400-årige levetid stærkt præget af omstændighederne omkring fødslen, men det lykkedes at skjule dens hemmelighed, indtil den gik i sin grav. Først i 1858 – året efter, at den under stort, internationalt postyr var blevet ophævet – påpegede en tysk historiker temmelig ufint, at Øresundstolden aldeles ikke kunne være urgammel, som man hidtil havde troet, men måtte være indført sidst i 1420'erne.² Meget heldigt for den danske regering, som netop havde sikret sig en erstatning på 35 millioner rigsdaler, at afsløringen først kom nu. Men tabet var også føleligt. Ved sin »død« bidrog Øresundstolden med hele 10% af statsbudgettet.³ I sin storhedstid omkring 1600 tegnede den sig for en trediedel – efter at Christian IV strammede garnet endda halvdelen. Alene som nationalhistorisk monument må

Øresundstolden afgjort siges at være en messe værd.

En ulempe, upligtig og uvanlig told, som man må give i Helsingør

Som nyfødt blev Øresundstolden naturligvis behørigt udstyret med en dåbsattest. Yderst modvilligt holdtes den over dåben af Erik af Pommerns ærkefjende, Lübeck, som benyttede nytårsdag 1430 til at opsummere alle de måder, hvorpå kongen havde gjort sig fortjent til hans stædernes had og hævntrøst. En af kongens seneste skurkestreger var, erfarer vi, at han havde fundet på »en ulempe, upligtig og uvanlig told, som man må give i Helsingør«.⁴ Et af de første sikre vidnesbyrd om Øresundstoldens eksistens, der ikke efterlader tvivl om, at den var nyindført. Når Lübeck trods alt omtaler fornyelsen i relativt afdæmpede vendinger, hænger det sammen med, at de vendiske stæder, anført af Lübeck, netop siden 1426 befandt sig midt i en krig mod Danmark, og at den nyoprettede Øresundstold derfor strengt taget ikke kom stæderne ved, men blot i almindelighed blev noteret i kong Eriks synderegister.

Ulempe, upligtig og uvanlig! Det bistre tonefald traf ubarmhjertigt alle Øresundstoldens svage led, som bevirkede, at dens overlevelse længe hang i en tynd tråd. Tolden var unægteligt ulempe, fordi den opkrævedes af den passerende skibsfart, som måtte afbryde sejladsen og lægge til ved Helsingørs stormomsuste pynt. I sejlskibenes epoke en både vanskelig og ærgerlig manøvre. Den var upligtig, fordi den stred imod al international ret og han-

sestædernes overleverede privilegier. Endelig var den uvanlig, fordi en hav- eller i det mindste strømtold i et europæisk farvand var et uhørt overgreb mod søfarten.

Heroverfor stillede Erik af Pommern et råt magtsprog. Enhver fyrste havde ret til at opkræve de skatter og tolde, der passede ham, fastholdt han på et møde i Vordingborg i 1434. Men kongen sætter unægteligt ikke sig selv i det bedste lys, når den eneste præcedens, han kunne komme i tanke om, var de tyske røverriddere. Det må være Rhinens og Donaus klippeborge og jernlænker, der foresvævede kongen, samtidig med, at han stolt brystede sig af sin status som hersker over Kalmarunionen, når han hævdede kongers og også mindre fyrsters ret til at opkræve told på »vande, der flyder gennem deres riger«.5

Takket være de bevarede hanseatiske forhandlingsakter kan vi følge Øresundstoldens indførelse trin for trin. Et første varsel udgøres af et nok ikke så usædvanligt overgreb i 1421, da et par preussiske skibe i Øresund blev afkrævet »krydderier, konfekt, vin«.6 Terminus post quem er 1423, da Erik af Pommern først gang ventilerede tanken, men åbenbart endnu ikke havde bragt den til udførelse. I en opsang til de hanseatiske gesandter harcellerede kongen i umisforståelige vendinger over, hvor uforskammet billigt hansestæderne slap i told. Som unionskonge kunne kongen indføre, hvad han ville, pointerede han, og truslen blev straks konkretiseret med et forslag, der minder meget om den senere Øresundstold.

Foreløbig drog Erik af Pommern på

en længere Europarejse, hvor han diplomatisk sonderede terræn'et, men ved hjemkomsten gik han straks i gang med at føre sit nye projekt ud i livet. »Kærnen« på Helsingborg slot blev forhøjet, og på »Helsingøret« overfor grundlagdes en splinterny købstad, mens fæstningen Krogen anlagdes på spidsen af næsset som et orlogsskib, der rustet til tænderne havde kastet anker i strandkanten. Efter ouverturen kunne tæppet gå for første akt af Øresundstoldens dramatiske historie.

Endnu i 1426 kan Sundtolden ikke være indført. Hverken under de sidste krisemøder mellem kongen og hansestæderne eller i deres fejdebrev i oktober omtales den med et ord,⁷ men midt under den følgende krig må det være sket. Som en optakt opbragte kongen fjendtlige skibe og lod de neutrale visitere, en adfærd, der uvilkårligt minder om senere faser af Sundtoldens historie. Muligvis er der allerede blevet holdt snigpremiere i 1428, eftersom de preussiske skibe, der ankom til Sundet i maj 1429, medbragte en tak, fordi de i denne omgang fik lov at passere toldfrit. I dette år blev Øresundstolden i hvert fald opkrævet. Mens preusserne slap »for denne gang«, fremgår det, at tolden i 1429 opkrævedes af skipperne fra England og Nederlandene.

De vendiske stæder, anført af Østersøens stærkeste sømagt Lübeck, holdt sig borte under krigen, der først afsluttedes i 1432, men at de udmærket var klar over, hvad der foregik, har vi allerede konstateret. Endnu et signifikant vidnesbyrd om Øresundstoldens fødsel er et brev, som et gesandtskab fra de vendiske stæder i september 1429 send-

te de livlandske søsterstæder. Her omtales åbenbart som en nyhed, at Erik af Pommern nu havde »opsat en umulig og uredelig told i Sundet, som enhver, der sejler igennem Sundet, må give og dagligt giver«. ⁸ Gesandtskabet tilføjede, at tolden måtte forudses at få katastrofale følger for hanseforbundet. Brevet er tydeligt på linie med den salut, som Lübeck affyrede den følgende nytårsdag. En salut, vi må tolke som en ganske vist yderst uvillig reverens for den nyfødte Øresundstold.

Den skånske skibstold

Efter dette skulle man ikke tro, at der kunne herske tvivl om, at Øresundstolden var en nyhed, faktisk en sensation i Østersøområdet, da den blev indført i 1429. Et sent ekko af begivenheden klinger i den krønike, som en klerk i Bremen forfattede omkring 1448. Her omtales som en af tidens omvæltninger »den nye borg Helsingør, opført af kongen til at aftvinge skipperne en uvant told ved det stræde, som fører fra Østersøen til oceanet«. ⁹ Mon ikke der har lydt kommentarer af lignende art over hele Europa?

Ikke desto mindre er historikerne i vor egen tid ilet Erik af Pommern til undsætning og har forklaret, at Øresundstolden i virkeligheden blot fortsatte den skånske skibstold, der i hvert fald siden 1200-tallet opkrævedes i Skanør af »ummelandsfarerne«, de vesteuropæiske skippere, der dristede sig til at runde Skagen og dermed foregreb senere århundreders intense vest-østlige trafik gennem Sundet.

Hermed går glansen i nogen grad af Skt. Gertrud. »Når trafikken fulgte en

ny rute, måtte toldstedet følge med«, som Poul Dedenroth-Schou har formuleret det i dette tidsskrift. ¹⁰

Parallellen mellem den blomstrende Skånemarked i den ældre middelalder, der sikrede den danske konge store toldindtægter, og senmiddelalderens ikke mindre lukrative Øresundtold er unægteligt nærliggende. Så nærliggende, at ingen har stillet spørgsmålstegn ved den. Der er imidlertid også et par grimme hager ved den ellers så kønne teori.

Middelalderhistorien har tradition for stringens, og Kai Hørby, der mest vidtgående har formuleret teorien om kontinuiteten fra skibs- til Øresundstold, fulgte smukt denne tradition. ¹¹ Men det lader sig ikke nægte, at han selv i sin iver kom til at begå to af den historiske metodes dødssynder: harmoniseringen og slutningen ex silentio.

Hørby bagatelliserede de ellers ret umisforståelige udtryk for det nye og sensationelle i Øresundstoldens indførelse i 1429 og mente, at der blot sigtedes til en forhøjelse af den eksisterende skibstold. Et ræsonnement, der vanskeligt kan betegnes som andet end en klokkeklar harmonisering. Hans argument for, at der allerede eksisterede en skibstold, der blev opkrævet ved Helsingborg som Øresundstoldens forgænger, er simpelthen, at den gamle, skånske skibstold efter Stralsundfreden 1370 tilsyneladende forsvandt og ikke omtales i kilderne. Altså en ikke mindre klokkeklar slutning ex silentio.

Skibstolden ved Skanør er god nok. Mens de hanseatiske handlende fra de vendiske, pommerske og preussiske stæder svarede told af silden og andre varer, betalte »ummelandsfarerne« en fast sum, 32 skilling sterling (2 mark), af

hvert skib, hvis de returnerede til Vesteuropa og ikke som de øvrige hanseater sejlede videre ind i Østersøen. Ved Stralsundfreden 1370 var de vendiske stæder kommet i besiddelse af Skåne-markedet, og under de følgende 15 års besættelse lykkedes det dem effektivt at skræmme alle vesteuropæiske konkurrenter bort. Resultatet blev imidlertid, at England og Nederlandene begyndte at sejle direkte til Østersøens havne og dermed omgik den danske konges told i Skanør. At Øresundstolden betegner en reaktion på denne voksende, vesteuropæiske Østersøhandel i nye, langt større skibstyper skal ikke benægtes, men var tolden ved Helsingør en simpel aflægger af den gamle skibstold i Skanør?

Teorien har flere fortrin. Den løser i ét hug indførelsens problem. At skibsfarten fandt sig i Øresundstolden er knap så mærkværdigt, hvis den blot fortsatte en allerede eksisterende skibstold. I særdeleshed, hvis skibstolden efter Stralsundfreden havde været opkrævet i Helsingborg, som Hørby hævdede. Den lider dog også af en kedelig mangel. Den savner ganske belæg. Hansestæderne havde vitterligt Stralsundfredens ord for, at de ikke måtte besværes med nye toldafgifter. Hvorfor i al verden argumenterede man så ikke fra dansk side med, at tolden aldeles ikke var ny? Og hvorfor krævede hansestæderne at blive fritaget, som det faktisk lykkedes for Lübeck og dets nærmeste bonkammerater, hvis der blot var tale om forhøjelser?

Selvfølgelig skal man træde varsomt i en kildefattig periode, men det ville unægteligt have været rart, hvis man i samtiden havde henvist til sammen-

hængen. Kun i 1423 strejffes den, da Erik af Pommern harcellerede over det ringe udbytte af den gamle skibstold. Man kunne også henvise til, at Øresundstolden fra starten sattes til en takst af 1 nobel, den gedigne, engelske guldmønt, som i værdi svarer til noget nær en firedobling af skibstolden. Det stemmer for så vidt med kongens bemærkninger i 1423 om, at skibenes ladninger var firedoblede. Men sammenhængen er dog ikke umiddelbart indlysende, når man betænker, at Øresundstolden som en passagetold – må vi tro – fra starten opkrævedes af både den vestgående og den østgående skibsfart og dermed adskilte sig fundamentalt fra den gamle skibstold. I den ældste, fortørnede omtale af Øresundstolden fra september 1429 hed det udtrykkeligt: »og dagligt giver«. At den ene vej var gratis, havde da været værd at anføre, hvis det var tilfældet.

Fra 1494 er der bevaret et udførligt regnskab over den danske konges toldindtægter på Skåne-markedet, emnet for Poul Dedenroth-Schous citerede artikel. Heraf fremgår, at nok var den gamle skibstold forsvundet, som det må antages at være sket allerede i 1370'erne, da de vesteuropæiske handlende blev skræmt bort, men en ny, såkaldt rortold af de skibe, der forlod markedet, levede i bedste velgående. Der kan altså på ingen måde være tale om, at skibstolden var blevet remplaceret af Øresundstolden. Rortolden opkrævedes med beløb helt op til 1 gylden for de største skibe,¹² og at den skulle give frihed for Øresundstold, forlyder der intet om.

Vist er spørgsmålet intrikat, og faldgruberne i middelalderhistorien mange,

men vi må fastholde som den mest plausible slutning, at Øresundstolden virkelig var en sensationel nyindretning fra Erik af Pommerns side i 1429.¹³

Øresundstoldens skæbnetime

Vi udnævnte Lübeck til Øresundstoldens uvillige fadder, der holdt Erik af Pommerns havtold over dåben. Faktisk kan der argumenteres for opfattelsen. Mens selve indførelsen og den opsigt, den vakte, blev et problem, hvis man hævdede en kontinuitet fra den skånske skibstold, bliver problemet for os at forklare Øresundstoldens overlevelse, som naturligvis ikke kunne undre dem, der henholdt sig til kontinuiteten. Hvorledes forklare, at Øresundstolden ikke alene blev indført som en nyhed, men at det også lykkedes at etablere den?

Her må det til støtte for vor opfattelse understreges, at Øresundstolden i de første årtier af sin levetid vitterligt led af en række alvorlige børnesygdomme, og at dens overlevelse længe hang i en tynd tråd. Teorien om nyheden styrkes altså snarest af den modgang, der mødte den unge Øresundstold. En nyfødt plante er selvfølgelig mere sart end en gammel, rodfast gevækst.

Kai Hørby har peget på, at Lübeck i disse år promoverede sin egen, konkurrerende told på den nyindviiede Stecknitz-kanal, der som et alternativ til Øresund gjorde ruten Lübeck-Hamburg sejlbar.¹⁴ Ligesom den venetianske republiks told i Adriaterhavet må Stecknitz-tolden dog henføres til den kategori, der repræsenteres af den hanseatiske pundtold, og som opkrævedes

af hansestædernes egne skippere. Altså en intern afgift til municipale formål.

Øresundstolden er noget ganske andet. I modsætning til Fiumetolden, Stecknitztolden og pundtolden vender den ryggen til sine landsmænd og retter sig udelukkende mod den fremmede skibsfart, som det også sås af dens martialske udspring. Danske fartøjer passerede naturligvis Øresund. Man tænke blot på trafikken mellem Limfjorden og Øresund eller Sundbyernes sejlad på egne fartøjer. Men tolden var tydeligt nok ikke rettet mod dem. Øresundstolden opkrævedes fra første færd af den internationale skibsfart, især skibene fra Nederlandene og England, senmiddelalderens og renæssansens store søfartsnationer, og fra de baltiske havne i den østlige del af Østersøen, først og fremmest Danzig.

Kai Hørby argumenterede desuden med, at Øresundstolden i begyndelsen tilsyneladende kun opkrævedes af den nordgående trafik (som i Øresundstoldens egen, logiske terminologi altid betegnes den vestgående).¹⁵ Argumentet må afgjort tillægges en vis vægt og kunne faktisk tale for kontinuiteten til skibstolden. Spørgsmålet er blot, hvornår Øresundstolden, som vi kender den, så blev etableret? Endnu så sent som i 1440'erne under Christoffer af Bayern voldte det store vanskeligheder at få anerkendt Øresundstoldens eksistens. Er det sandsynligt, at det var ved denne lejlighed, da Øresundstoldens skæbnetime slog, og den kun på et hængende hår overlevede, at man foretog en drastisk og provokerende ændring af opkrævningen, der fordoblede tolden ved at opkræve den begge veje?

De ældste kilder, der fortæller om Øresundstoldens indførelse, er hanseatiske og stammer fra byer ved Østersøen. Det er vel naturligt, at man her heftede sig ved den nord- eller vestgående passage. Selv uden at skele til en senere tids højre-venstre trafik, tør vi nok opfatte toldstedet som et indicium for, at det fra første færd har været tanken at opkræve Øresundstolden af trafikken begge veje. Ellers skulle man forestille sig, at de nederlandske skipper, der om sommeren passerede rigt lastede for først at returnere det følgende forår, skulle have været toldfri på udturen, og den tanke er da vist absurd.

Opkrævningen begge veje er faktisk bevidnet allerede i 1444, da det fremgår, at Danzigs skipperne måtte lægge til i Helsingør, enten de kom nord- eller sydfra.¹⁶ Vidnesbyrdet stammer fra de år, hvor Christoffer af Bayern befandt sig udpræget på retræte overfor hansestæderne. At han i denne situation skulle have vovet et så dristigt fremstød er mildest talt usandsynligt. Lad os som den enkleste, rimeligste og naturligste løsning fastholde, at Øresundstolden indførtes i ét hug. Det forklarer ramaskriget i 1429, mens der ikke kendes noget ramaskrig fra 1440'erne, da Øresundstolden endegyldigt blev etableret.

Efter stilstanden i Horsens 1432 blev Lübeck og dets nærmeste forbundsfæller, de vendiske stæder, konfronteret med Øresundstolden, og et hovedmål i Lübecks politik blev straks fritagelsen for den nye told. Derimod ydedes Øresundstolden fra sommeren 1429 problemfrit af englændere og hollændere, som vi har den preussiske ordens-

højmeesters ord for, hvorfor han med typisk fyrstelig distance til den borgerlige købmand mente, at de preussiske og livlandske stæder også måtte betale.¹⁷ Mens Lübeck krævede Øresundstolden ophævet eller i det mindste frihed for de vendiske stæder, holdt man fra dansk side ikke mindre stejlt på, at Øresundstolden skulle opretholdes. Om den skånske skibstold høres derimod ikke et ord.

Kampen førtes for så vidt med held, som fire af de seks vendiske stæder med Lübeck i spidsen – Rostock og Stralsund var af forskellige grunde »indisponerede« – i 1436 virkelig opnåede den hedt attråede toldfrihed i Sundet, og de vendiske stæders toldfrihed indgik dernæst i århundreder i Øresundstoldens »grundlov«. Dog erfarer vi også meget tidligt, at toldfriheden havde sine begrænsninger. Man slap ikke for at lægge til i Helsingør, at vise borgerbrev og den edsaflæggelse, der længe trådte i stedet for et egentligt toldeftersyn. Der skulle uanset toldfriheden erlægges skriverpenge, og når skipperne førte fremmed gods, der ikke hørte hjemme i en af de toldfrie hansestæder, krævedes den fulde takst på 1 nobel.¹⁸ Altsammen træk, vi genkender fra Øresundstoldens senere historie. At de dukker op på dette tidlige tidspunkt tyder unægteligt på, at de har været indbygget fra starten.

Under Christoffer af Bayern og Christian I vedblev Øresundstolden at være omstridt, som den havde været det, siden den blev indført i 1429. At de vendiske stæder i 1436 tilkæmpede sig en principiel frihed, forstærkede nok snarere end mindskede angrebene på den, som når vi ser det genstridige Danzig

vægre sig ved at betale, før alle andre hansestæder også gjorde det.¹⁹ På fredsmødet i København i 1441 var toldfriheden midlertidigt blevet udstrakt til samtlige hansestæder, men vi må dog formode, at skipperne fra England og Nederlandene fortsat ydede den.

Hansestæderne befandt sig på dette møde i en ualmindelig stærk forhandlingsposition. Christoffer af Bayern havde netop med hanseatisk bistand underkuet et sjællandsk og et jysk bondeoprør, hansestæderne var hans forbundsfæller i en endnu uafklaret konflikt med hollænderne, der understøttede den landflygtige Erik af Pommern, og endelig var Christoffer endnu ikke blevet valgt til konge af Sverige og Norge. De hanseatiske forhandlere søgte meget naturligt at udnytte det gunstige øjeblik til at trumfe Øresundstoldens fuldstændige afskaffelse igennem, idet man ikke stillede sig tilfreds med den midlertidige fritagelse.

Hvordan forsvarede man sig fra dansk side i denne nationens og Øresundstoldens skæbnetime? Trængt op ad en mur og stillet overfor truslen om en regulær dødsdom ville det unægteligt have været nærliggende at påberåbe sig kontinuiteten fra skibstolden, hvis den fandtes. De to rigsråder, der forestod forhandlingerne og udtalte sig på Christoffer af Bayerns vegne, svarede imidlertid blot diplomatisk, at kongen nok mente at have ret til Øresundstolden, da den fandtes før hans tid.²⁰ Fremfarne konger og forfædre, som man ellers altid påberåber sig i middelalderen, vovede man ikke at henvise til. Selv om menneskets hukommelse er kort, havde man i Danmark en klar fornemmelse af, at Øresundstolden

først var indført for nylig af Christoffer af Bayerns forgænger.

Det var fra sommeren 1447, at man i Danmark stod fast og opkrævede Sundtold af samtlige hansestæder (med undtagelse af de vendiske), altså først og fremmest de preussiske, men også de »overisselske« hansestæder i de nordlige Nederlande.²¹ For så vidt en genindførelse, om end Øresundstolden i hele Christoffer af Bayerns regerings-tid må antages at være blevet opkrævet af sine storkunder, englændere og hollændere. Mærkværdigvis kendes Øresundstoldens skæbne under det følgende halve års interregnum og Christian I's første regeringsår ikke, men i hans privilegium til Amsterdam 1452 optræder den som en given sag.²² Så sent som i 1462 erfarer vi, at Danzig svarede Øresundstolden og kan blot formode, at den »faste« kurs af 1447 er fortsat under det nye, oldenborgske dynasti.

Meget naturligt reagerede skipperne ved at snige sig igennem bæltet for at undgå den »ulempelige, uplygtige og uvanlige told«.²³ Et led i hævdelser af Sundtolden blev derfor under efterfølgeren Christian I at fastslå Øresund som skibsfartens »rette, sædvanlige strøm«, mens Storebæltsruten stempledes som »af Arilds tid forbuden«.²⁴ Den ærværdige, oldgamle Arild ser mistænkeligt ud til at være frit opfundet til lejligheden, men strømdoktrinen lykkedes faktisk så godt, at vi skal helt frem til Napoléons-krigene omkring 1800, før det gik op for den internationale skibsfart, at Storebælt i virkeligheden sagtens lod sig passere. Strømdoktrinen suppleredes midt i 1500-tallet af et toldsted i Nyborg, reserveret de strengt nødvendige passa-

ger, men forblev ellers i århundreder et vigtigt led i Øresundstoldens fundament.

Lübeck og Øresundstolden

Står vi fast på opfattelsen af Øresundstolden som et ensidigt, dansk overgreb, et brud på alle hidtidige normer, resterer spørgsmålet, hvorfor man fra dansk side havde held til at gennemtrumfe Erik af Pommerns kontroversielle overgreb. Øresundstolden kom notorisk ualmindelig heldigt fra start, skærmet af krigsbegivenhederne og senere den forvorpne Peder Oxe, der nægtede at overgive Krogen og Helsingborg. Men hvorfor affandt sømagterne sig med den?

En sammenligning med de oldenburgske grevers indædte forsøg på at oprette en Wesertold er betegnende. En hårdnakket modstand fra Bremen hindrede gennem hele senmiddelalderen og 15-1600-tallet greverne i at udføre deres plan, som først blev bragt til udførelse efter Trediveårskrigen. Øresundstolden var derimod i århundreder fuldstændig accepteret af samtlige europæiske magter og nød en ubestridt estime som Danmarks suverænt fornemste toldsted, der i statshusholdningen indtog i privilegeret særstilling som en lille stat i staten. Hvordan gik det til?

Mange faktorer spillede selvfølgelig ind. Tiden omkring Øresundstoldens indførelse var generelt opfyldt af overgreb mod skibsfarten. Symptomatisk er en replik af lensmanden på Krogen og Helsingborg, Peder Oxe, der spillede en hovedrolle i Øresundstoldens barndom. De preussiske stæder kunne godt sejle igennem uden told, bemærkede

han i 1437. Med den ikke uvæsentlige tilføjelse: han ville så holde sig skadesløs på anden vis.²⁵

Trakasserier og kaperier hørte til dagens orden, og i sammenhængen betød Øresundstolden faktisk kun et mindre irritationsmoment, når handelen i øvrigt kunne foregå frit og uhindret. Indtil Christian IV gik amok i 1630'erne, beløb Øresundstolden sig faktisk kun til få % af ladningernes værdi, og den var utvivlsomt »mere irriterende end egentlig generende«, som Aksel E. Christensen har formuleret det.²⁶

En vigtig faktor var utvivlsomt den danske konges status som unionskonge, der gav Erik af Pommern, Christoffer af Bayern og Christian I flere strenge at spille på. Når sømagterne skulle tage stilling til Øresundstolden, blev de konfronteret med den samme monark, som de forhandlede med, når det gjaldt det norske eller det svenske marked. Fremført som ren hypotese kunne man tænke sig, at unionskongen fik den Øresundstold, han ønskede sig, mod at give køb på sine norske og svenske undersåtters interesser. Ikke nogen køn teori, men nok heller ikke urealistisk.

Endnu en teori af de mindre kønne, der bidrager til at forklare Øresundstoldens succes, er endelig Lübecks holdning. Lübeck undsagde fra starten Øresundstolden og kæmpede indædt for dens afskaffelse. Her blev det utvivlsomt af stor betydning, at Øresundstolden indførtes, mens Kalmarunionen endnu var uanfægtet. Da den i 1436 truede med at gå i opløsning, benyttede Lübeck den gunstige lejlighed til at sikre sig selv og sine nærmeste fritagel-

se. Det var simpelthen den betingelse, man stillede for at mægle mellem Erik af Pommern og hans oprørske svenske undersåtter. At friheden senere viste sig at have sine begrænsninger, som allerede strejft, lukker vi i denne forbindelse øjnene for.

I princippet blev Øresundstolden set fra Lübecks synsvinkel afskaffet i 1436. At den fortsat opkrævedes af den mægtige hansestads konkurrenter, kunne ret beset ikke være Lübeck imod. Selvfølgelig proklameredes dette synspunkt aldrig udadtil, hviskedes måske kun i bystyrets inderste lønkammer. Men at Øresundstolden dybest set passede perfekt i Østersøens dominerende sømagts kram er en nok så vigtig faktor, der forklarer dens overlevelse og etablering.

Teorien er svær at bevise. Andet end indicier kan der ikke være tale om, men de findes til gengæld. Udelukkelsen af især hollænderne fra den lukrative Østersøhandel er gennem århundreder det store, konstante mål i Lübecks politik. Fra den håndfast chikane på Skånemarkedet i 1370'erne til Grevefejdens ambitioner i 1530'erne om at bemægtige sig og spærre selve Sundpassagen. Målet udtrykkes ved snart sagt enhver lejlighed.

Generelt reagerer lübeckerne nærmest pr. refleks, når der opstod konflikter i Østersøen, ved tilsyneladende velment at fraråde de andre hansestæder at sejle gennem Øresund. Under et hansemøde i forsommeren 1521 hører vi Lübecks borgmester påtale, at Revals og Rigas skibe mod gammel sædvane og til skade for de lübske købmænd sejlede gennem Øresund i stedet for ad Trave. De to byer burde agte på, hvad

Lübeck udrettede til stædernes bedste og unde de lübske købmænd næringen.²⁷ Danzigerne måtte høre for, at hollænderne handlede på deres by, og at Danzigs borgere drev kompagniskab med hollandske købmænd,²⁸ og af sin forbundsfælle Gustav Vasa fordrede Lübeck på samme måde, at svenskerne afholdt sig fra handel med hollænderne og sejlads gennem Øresund.

Som hanseforbundets hoved forlangte Lübeck, at medlemmerne fulgte trop og boykottede den direkte handel på Vesteuropa gennem Øresund, der truede Lübecks interesser. Efterhånden som den hollandske Østersøhandel antog nærmest svimlende dimensioner, som det afspejles i Øresundstoldens flere tusinder af passager, blev Lübecks kongstanke en kvota-ordning, der begrænsede trafikken, når man nu ikke helt kunne spærre for den. Kvota-tanken, som unægteligt forudsatte de danske myndigheders medvirken, eller at Lübeck selv ved et kup erobrede de to fæstninger, der kontrollerede Sundpassagen, promoveredes energisk i årene før og under Grevefejden, ikke mindst af det rabiate, revolutionære Wullenwever-regime.

Det er let for os at konstatere, at Lübecks politik på forhånd var dødsdømt, men det forhindrer ikke, at den for hansestaden selv i hele 14-1500-tallet frem til nederlaget i Grevens fejde forblev et grundlæggende træk i dens politik. Eftersom historiens domstol vistnok er lidt mindre streng end byretten, tør vi nok på dette grundlag af indicier slå fast, at Øresundstoldens virkelige skurk slet ikke var den mislykkede og landflygtige Erik af Pommern, men hans fjende: Lübeck.

Noter

1. Charles E. Hill: *The Danish Sound dues and the command of the Baltic*. Durham, North Carolina 1926 s. 14.
2. Påpeget af Th. Hirsch i hans værk om Danzigs handel og næringsliv under Den tyske Orden. Se Julius A. Fridericia i *Historisk Tidsskrift* 4, V s. 3-4.
3. Henrik Fode: *Dansk Toldhistorie III*. København 1989 s. 148.
4. Citeret efter Hill s. 13. Jf. for det følgende Mikael Venge: *Dansk Toldhistorie I*. København 1987 s. 84-88, 94-96, 98-104.
5. C.E. Hill: *The Danish Sound dues* s. 14.
14. Det norske rigsråd var ikke sent til at tage ved lære og indrettede en told ved Bohus af den svenske sejlads på Göta elven (Jens E. Olesen: *Rigsråd, kongemagt, union 1434-1449*. Århus 1980 s. 165-166, jf. William Christensen: *Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466*. København 1895 s. 293 noten). Svenskerne hoppede også på vognen, som det antydes af »pælegælden« i Stockholm (W. Christensen sst. s. 296, 300).
6. Kristian Erslev i *Historisk Tidsskrift* 4, VI s. L 6 noten.
7. Kristian Erslev: Erik af Pommern. København 1901 s. 201-210. Mærkværdigvis drog Erslev i den artikel, der er nævnt i note 6, den modsatte slutning, nemlig at Øresundstolden netop måtte være indført inden krigsudbruddet 1426, fordi det åbenbart efter Erslevs mening ikke tilkom Lübeck at klage over tolden, når man var i krig. En så streng formalisme må dog afvises. Hvorfor i alverden skulle Lübeck dog undlade at forholde sig til kongens overgreb i almindelighed, selv om tolden p.t. ikke berørte de krigsførende

- stæder? Erslev kom da også senere på andre tanker (Erik af Pommern s. 240-241, 461-462 note 42).
8. M. Venge: *Dansk Toldhistorie I* s. 87-88.
9. Citeret af Fridericia i *Historisk Tidsskrift* 4, V s. 12.
10. Zise 1982 nr. 3 s. 32. Jens E. Olesen i sit bidrag sst. s. 19 taler mere udglattende om, at »Sundtolden ikke var en absolut nyhed«.
11. Kai Hørby i *Middelalderstudier til-egnede Aksel E. Christensen*. København 1966 især s. 256-270.
12. Zise 1982 nr. 3 s. 39, jf. William Christensen: *Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede*. København 1903 s. 654-655. Når Christian I forlangte 1 nobel i rortold på Skånemarkedet, kan det forklares som påvirkning fra Sundtolden.
13. Tør man minde om, at Kristian Erslev, trods alt et af middelalderhistoriens største navne og forfatter af standardværket om epoken, stærkt fremhæver nyheden og kontrasten til skibstolden (Erik af Pommern s. 164). Også Erslevs discipel, William Christensen, omtaler uforbeholdent Øresundstolden som en nyhed (Unionskongerne og Hansestæderne s. 23, *Dansk Statsforvaltning* s. 655-656), og det samme gælder vor tids autoritet, Aksel E. Christensen (*Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1957* s. 31).
14. *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen* s. 270-271.
15. Sst. s. 270.
16. W. Christensen: *Unionskongerne og Hansestæderne* s. 110-111, *Dansk Statsforvaltning* s. 659. I det ældste vidnesbyrd om Øresundstoldens opkrævning, Greifswalds fritagelse fra 1437, hedder det: »... den thol to geuende in Oresunt

vor Vnns vnd der Crone sloth Ore-
krock, also ein noblen tho geuende von
ein jewelck mersschip« (Historisk Tids-
skrift 4, V s. 19). Her måles ikke et ord
om, at opkrævningen kun fandt sted
nordpå, hvilket i hvert fald ikke mod-
siger vor opfattelse.

17. W. Christensen: Dansk Statsforvalt-
ning s. 656. En djævleteori: kan Erik af
Pommern have sikret sig højmasterens
accept af sin Øresundstold mod at se
igennem fingrene med hans pundtold,
da de to fyrster åbenbart stak hoveder-
ne sammen ved den polske konges
begravelse i 1424? Jf. W. Christensen:
Unionskongerne og Hansestæderne
s. 78.

18. W. Christensen: Dansk Statsforvalt-
ning s. 659.

19. W. Christensen: Unionskongerne og
Hansestæderne s. 365.

20. J.E. Olesen: Rigsråd, kongemagt,
union s. 179 samt i Zise 1982 s. 24.

21. W. Christensen: Unionskongerne og
Hansestæderne s. 133-145. Der er ingen
grund til som Hørby at gøre et stort
nummer ud af Zwolles fortalelse Hel-
schenborg (Middelalderstudier tilegne-
de Aksel E. Christensen s. 265-267).

Lensmanden på de to Sundfæstninger
var den samme, og Helsenborg kan
sagtens betegne borgen ved Helsingør
(Helsenor), eller der kan med W.
Christensen være tale om en skrivefejl
(Unionskongerne og Hansestæderne s.
123). – Christoffers politik overfor de
vendiske stæder i 1447 er så tilpas dun-
kelt belyst, at det vel ikke kan udeluk-
kes, at han har forsøgt at rejse kravet
om Sundtold også overfor dem (sst. s.
135-141).

22. W. Christensen: Unionskongerne og
Hansestæderne s. 223-224.

23. M. Venge: Dansk Toldhistorie I s.
105-108.

24. W. Christensen: Unionskongerne og
Hansestæderne s. 208-209, 234 noten,
J.E. Olesen i Zise 1982 nr. 3 s. 26.

25. Historisk Tidsskrift 4, V s. 260.

26. Handels- og Søfartsmuseet på Kron-
borg. Årbog 1957 s. 36.

27. Zise 1981 nr. 1 s. 22 note 6. Eksem-
pler fra Christian I's tid i Jens E. Ole-
sen: Unionskrige og Stændersamfund
1450-1481. Århus 1983 s. 55-56, 63.

28. Mikael Venge: Christian 2.s fald.
Odense 1972 s. 51-52.

Christian VII klædt som romersk imperator modtager hertugdømmet Holstens hyldest. Trods det martialske antræk gælder hyldesten ikke krigeriske bedrifter, men indvielsen af Ejderkanalen, der forbandt Østersøen med Nordsøen. Anlæggelsen af den slesvig-holstenske kanal 1777-1785 var en avanceret, teknisk bedrift, og kanalen medvirkede til at lette og fremme handel og samfærdsel inden for det oldenborgske monarki. Sceneriet afspejler den nye holdning til statsmagten som ikke bare en institution til at føre krig og at opretholde lov og orden, men tillige et serviceorgan (Gobelin på Det nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot).

»Giv kejseren, hvad kejserens er...«

Danske præster som finanspolitiske holdningsarbejdere i en politisk-social brydningstid (1750-1800)

af Michael Bregnsbo

Tillid er godt, men kontrol er bedre, lyder en talemåde, som ikke mindst inden for told- og skatteforvaltningen må siges at have gyldighed. Men selv om et effektivt kontrolapparat ikke er til at komme uden om, bliver der den dag i dag alligevel tillige slået på nødvendigheden af en moralsk holdningsændring, der kan få folk til at betale deres skat om ikke ligefrem med glæde, så dog indse nødvendigheden og måske endda ønskværdigheden af skattesystemet og det, skattepengene går til. Selv om det aldrig vil kunne erstatte kontrollen, har myndigheder til alle tider haft behov for at prøve at legitimere og overbevise skatteyderne om nødvendigheden af skatteudskrivning og -opkrævning, om ikke andet for at kunne gøre lignings- og opkrævningsarbejdet lettere og mindske omfanget af skatte snyd.

Statsmagt og kirke

I takt med centralstatens vækst blev en passende ideologi mere og mere påkrævet. I Danmark fandt opbygningen af en stærk, militært rustet centralstat sted under den lutherske statskirkes medvirken. Det gjaldt efter Reformationen i 1536, hvor staten blev finansielt styrket ved at underlægge sig

det gods, kirken hidtil havde ejet, og magtpolitisk styrket ved, at sognepræsterne nu blev statstjenere, og centralmagten derved fik en repræsentant i hvert af landets små 2000 kirkesogne. Ved enevældens indførelse i 1660 fik denne udvikling en yderligere drejning. Kirken var en statskirke, og fra prædikestolene forkyndtes den lutherske toregimente-lære om henholdsvis den kirkelige og den verdslige øvrighed. Denne lære betonedes, at mennesket grundlæggende var ondt og syndigt, og den verdslige øvrighed var derfor blevet indstiftet af Gud for at holde en vis orden blandt de syndige mennesker og afværge større onder. Netop fordi øvrigheden var indsat af Gud, skulle den adlydes ubetinget, og enhver form for opsætsighed og ulydighed mod autoriteterne var derfor at regne som ulydighed mod Gud selv.¹

Som statstjener og som sognets ofte eneste boglærde mand påhvilede der præsten en mængde administrativt papirarbejde af ikke-teologisk art såsom udfærdigelse af skattemandtaller og allehånde indberetninger til styret i København samt kirkebogsføring, der også havde skattepolitisk sigte. Præsterne var således involveret i selve skatteforvaltningen, men i denne artikel er det udelukkende deres holdningsbear-

bejdning af befolkningen og deres bestræbelser på at motivere skatteyderne til godvilligt at svare skat, som der skal ses på.

Denne indoktrinering skete først og fremmest fra prædikestolene i forbindelse med søndagsprædikenerne, og det var der taget højde for i lovgivningen. Præsterne skulle både i og uden for kirken formane menighederne om at »frygte Gud og ære kongen«, ligesom der fra prædikestolen skulle bedes for kongen og opfordres til at lyde hans bud og befalinger. Desuden skulle præsten oplæse alle nye love fra prædikestolen samt om nødvendig forklare

og forsvare dem over for sin menighed.² Kirken og statsmagten var således vævet tæt sammen.

Brydningstid

Perioden mellem 1750 og 1800 var en åndelig, politisk og social brydningstid, ikke kun i Danmark. Nye idéer om stat og samfund, inspireret af oplysningstidens filosoffer, fik konkret politisk betydning i den amerikanske uafhængighedserklæring i 1776 og ved den franske revolution og menneskerettighedserklæringen i 1789. Selv om det ikke kom til nogen revolution i det ene-

Det indre af Nørup kirke ved Vejle. Selv i kirkerummet kom det hierarkiske standssamfund til udtryk. Godsherskabet sad oppe i pulpituret, almuen nede på bænkeraderne, og præsten stod på prædikestolen. Herfra formanede han navnlig den jævne befolkning om at vise ubetinget lydighed mod øvrigheden, hvilket i praksis især betød, at man betalte sin skat. Måske ikke ligefrem med glæde, men i hvert fald godvilligt og uden svig (foto: Nationalmuseet, København).

vældige Danmark, var der dog også opbrud her. Det sås ved landboreformerne i slutningen af 1700-tallet, hvor godsejernes store myndighed over bondebefolkningen blev indskrænket ved begrænsninger i fæstebøndernes pligtarbejde (hoveri) over for herremændene og afskaffelsen af stavnsbåndet, der forbød unge mænd af bondestanden at fraflytte det gods, hvor de var født, uden godsejerens tilladelse. Ligeledes blev landsbyfællesskaberne afskaffet, således at hver bonde fik al sin jord samlet på ét sted, og ikke få bønder købte deres gårde til selveje. Reformvirksomheden kom også til udtryk på andre sider af samfundslivet som i bestræbelserne på at oprette et alment skolevæsen. Det er blevet kaldt oplyst enevælde, hvor den enevældige kongemagts formål og eksistensberettigelse var at gennemføre reformer til gavn for hele befolkningen.³ En norsk historiker har talt om den opinionstyrede enevælde, hvor enevoldsstyret skulle lytte til og lade sig belære af den offentlige debat, inden reformer gennemførtes.⁴

Perioden var for Danmarks vedkommende tillige karakteriseret ved fred udadtil, men internationalt var der mange krige og spændinger. Derfor måtte Danmark gennem hele perioden opretholde et stærkt forsvarsberedskab, og følgen af dette var et voksende skattetryk. I 1762 blev der udskrevet en ekstraskat (bibeholdt frem til 1812), som alle over 12 år uanset indtægt og formue skulle betale. Den vendte således i høj grad »den tunge ende nedad« og var genstand for megen misnøje og en del uro.⁵

Den danske enevælde bestod dog gennem perioden midt i de mange ydre

og indre forandringer og brydninger. Men hvordan udfyldte kirkens mænd deres rolle som indskærper af pligten til skattebetaling i denne politiske og sociale brydningstid, ja som holdningsbearbejdere?

Tyveri fra Gud

I første del af den her omhandlede periode argumenterede præsterne for det meste på traditionelt luthersk grundlag, når de skulle forklare, hvorfor enhver skulle adlyde øvrigheden og betale sin skat. Det gælder eksempelvis Balthasar Münter, der var præst ved Skt. Petri kirke i København. Hans menighed bestod af Københavns tysksprogede befolkning, som udgjorde en ikke uanseelig del af byens indbyggere, og som havde stor indflydelse.⁶

Da han en søndag i 1768 stod på sin prædikestol, betonedes han, hvor vigtigt det var, at man adlød øvrigheden.⁷ Det ville i første række sige, at man betalte sin skat. Øvrigheden handlede til skade for sig selv, sagde han, hvis ikke den af alle kræfter arbejdede på at udbrede og befæste kristendommen. For jo flere undersåtter, der var sande kristne, desto sikrere ville deres troskab og lydighed mod øvrigheden nemlig være, og desto mindre upålideligt ville de optræde. Ganske vist var der også ikke-religiøse grunde til at adlyde øvrigheden, fortsatte Münter, men menneskene ville let finde på udveje og allehånde påskud til ulydighed. Den kristne vidste derimod, at han for almenvellets skyld var forpligtet til at lade sin naturlige frihed begrænse af lovene, og at der ikke ville være et eneste gyldigt påskud for ham til at unddrage sig skat-

tebetaling, som ville kunne holde over for Gud og over for hans egen samvittighed. Derfor var kristendommen og midlerne til at befordre den altså vigtig

for alle regenter, der ville deres eget bedste. Det var ikke fordi de ikke-religiøse bevæggrunde til at lyde øvrigheden og betale sin skat ikke havde noget

Den tyskfødte Balthasar Münter (1735-1793), siden 1767 præst og en højt værdsat prædikant ved St. Petri kirke i København. I 1772 havde han været sjælesørger for den styrkede grev Struensee og blev kendt over hele Europa, da han udgav en beretning om, at det angiveligt lykkedes ham at omvende fritænkeren Struensee til kristendommen, inden han blev henrettet (Det kgl. Bibliotek).

at sige, fortsatte Münter. Den menneskelige fornuft begreb let, at menneskene for deres egen sikkerheds skyld måtte underkaste sig love og dem, der gav lovene. Men der vankede imidlertid kun sjældent nogen belønning, hvis man gjorde sådan, ofte tværtimod. Derfor var det at forudse, at mange ville prøve at springe over, hvor gærdet var lavest, hvis man kun havde appellen til fornuften som begrundelse for at lyde loven. De fleste ville, frygtede Münter, i tilfælde af at deres egne, personlige interesser kom i modstrid med almenvellets, vælge, hvad der gavnede dem personligt. Kun enkelte ædeltsindede personer ville lyde loven af hensyn til almenvellet, men for det store flertals vedkommende ville det efter Münters mening kun være frykten for at blive straffet, der fik folk til at indordne sig. Og det var ikke tilstrækkeligt at bygge en samfundsorden på det, fortsatte han, for det var nemlig ikke alle lovovertrædere, der blev opdaget og stillet for en dommer. Og hvis en forbrydelse endelig blev opdaget, så ville forbryderen vide alle mulige undskyldninger og udflugter for at slippe for straf. Og hvis frygt for straf var det eneste motiv til at vise øvrigheden lydighed, betød det, at staten ikke havde trofaste borgere, men at det onde ene og alene ville kunne holdes nede ved rå magt. For de kristne stillede sagen sig imidlertid anderledes. De vidste nemlig, at kongen var indsat af Gud, og at det var Gud, der havde forordnet øvrigheden. En sand kristen behøvede derfor ikke frygten for straf. Selv hvis han vidste, at han ikke ville blive straffet for en lovstridig gerning, ja måske ligefrem ville blive

belønnet for at bryde loven, så ville hans samvittighed aldrig tillade ham at være ulydig. En kristen vidste nemlig, at lydighed ville blive belønnet i det hinsidige, og at ulydighed her ville blive straffet. Hvordan skulle det da være muligt for en kristen ikke at være lydig, måtte Münter spørge. Og i en prædiken ved en senere lejlighed understregede han atter øvrighedens guddommelige indstiftelse. Netop fordi øvrigheden sad i Guds sted, var skatteunddragelse noget særdeles alvorligt, for det var nemlig det samme som tyveri fra Gud.⁸

Hos Münter var pligten til at adlyde øvrigheden og betale sin skat nøje samenvævet med kristendommen.

Nødvendigt onde

Mogens Christian Marcussen Marqvard, der var sognepræst i Kovsted og Råsted ved Randers, betonedes i sin juleprædiken i 1758, at øvrigheden og undersåtterne hver især behøvede hinanden. Øvrigheden blev udsat for hårdt pres i form af krig eller trussel om krig. Derfor behøvede øvrigheden undersåtterne og deres legemer. Derfor blev der udskrevet og hvervet soldater. Derfor blev der udrustet en flåde, og derfor blev der anlagt fæstningsværker. Alt dette kostede penge, og derfor var det nødvendigt at opkræve skatter af undersåtterne. Og undersåtterne havde brug for øvrigheden, for kun den var i stand til at iværksætte sådanne helt nødvendige forsvarsforanstaltninger.⁹

For Marqvard var øvrigheden altså et nødvendigt onde. Den skulle opretholde status quo, og det gav den ret til at udskrive og opkræve skatter. Og det

gav undersåtterne pligt til ubetinget lydighed.

Ønskværdigt gode

Men som anden halvdel af 1700-tallet skred frem, begyndte flere og flere at betragte øvrigheden som mere aktiv og dynamisk. Da sognepræst Seyer Mahling Beyer i Bringstrup-Sigersted mellem Ringsted og Sorø i 1786 holdt prædiken på kongens fødselsdag, fremhævede han alt det gode, kongen havde udrettet for sine undersåtter. Agerdyrkning, kunster og håndværk var blevet ophjulpet, fortalte han. Menigheden blev i den forbindelse erindret om ophævelsen af dyrkningsfællesskabet i de to sogne ikke så længe forinden og om de lykkelige følger, dette havde haft. Under dyrtiden to år tidligere havde kongen sørget for import af korn til de trængende. Ligeledes stod yderligere landboreformer på den politiske dagsorden. Man kunne således se frem til lempelse af hoveriet, afskaffelse af stavnsbåndet og ændring i den måde, tienden blev erlagt på. Ligeledes var købstædernes forhold blevet forbedret, fortsatte Beyer. Lediggang var blevet bekæmpet ved oprettelse af spin-deskoler; nøjsomhed, flid og ædruelighed opmuntret ved forordninger mod overdådighed; og også Det kongelige Landhusholdningsselskabs uddeling af præmier blev fremhævet. Forældreløse og uægteskabeligt fødte børns forsørgelse og opdragelse var ligeledes et forhold, som kongen havde sørget for. Desuden var videnskaben blevet viet opmærksomhed.¹⁰

For Beyer var øvrigheden altså ikke bare et nødvendigt onde, men en aktiv,

dynamisk, velgørende og fremskridtsvenlig statsmagt, der var i færd med at ændre samfundet grundlæggende, og som allerede var nået langt. Det gav sig selv, at netop fordi staten i så høj grad arbejdede på at befordre befolkningens velfærd, burde man som undersåt vise lydighed og taknemlighed og altså betale sin skat. Her var det ikke først og fremmest kristendommens bud, ej heller betoningen af øvrigheden som et nødvendigt, mindste onde, men derimod et højst ønskværdigt gode, der skulle legitimere skatteopkrævningen og motivere befolkningen til at betale.

Krævementalitet

Den opfattelse af øvrigheden som et serviceorgan for befolkningen, som Beyer gav udtryk for, synes at have opnået stor udbredelse, endda i så høj grad, at det blev et problem. Den københavnske præst Henrik Georg Clausen så sig i 1798 nødsaget til at formane om at »fordre mindre af regeringen og mere af os selv«, og det netop fordi øvrigheden gjorde så meget godt for befolkningen.¹¹ Det var også i en prædiken fra de sidste år af 1700-tallet, at Kolding-præsten Ludvig Luplau beklagede sig over de mange, der stillede ubillige fordringer til regeringen. Enhver ville, sagde han, at regeringen skulle være indrettet efter hans eget hoved og kun være til for hans skyld. Alt, hvad den gjorde skulle være til fordel for en selv og ikke for andre. Den mindste indskrænkning fra regeringens side, der stred mod en enkeltpersons velfærd, blev af vedkommende udlagt i ondeste mening. Han skænkede det ikke en tanke, om den pågæl-

dende indskrænkning måske havde været nødvendig for almenvellet.

Luplau fortsatte med at sige, at der blev stillet mange krav til regeringen. Den skulle værne om ejendomsretten, sørge for landets forsvar, håndhæve lov og ret og sørge for at »fremme den enkeltes Bequemmelighed, Lykke og Velstand, og saa mange andre Undersøttelser og Tienester«. Men når regeringen så skulle opkræve skatter, hvad den selvfølgelig var nødt til for at kunne opfylde alle disse mange krav, stillede folk sig uvillige og misfornøjede an og begyndte at skumle om »Undertrykkelse, Udsugelse og andet sligt«. ¹² Opfattelsen af øvrigheden som velfærdsbefordrer var tilsyneladende blevet så udbredt, at præsterne omkring år 1800 så sig nødsaget til at bebrejde menighederne deres manglende villighed til selv at yde og at advare mod det, man i dag kalder »krævementalitet«.

Afslutning

Gennem hele perioden var Danmark et enevældigt monarki. Gennem hele perioden var kirken en statskirke, og gennem hele perioden bestræbte præsterne sig på at formane om og motivere befolkningen til lydigt og villigt at betale skat. Men dermed er ikke alt sagt. For det var en forandrings- og brydningstid, hvor opfattelsen af staten og dens funktioner undergik markante ændringer. Og den udvikling gjorde præsterne som enevældestatens loyale tjenere med. Det betød, at nok opfordrede de gennem hele perioden loyalt menighederne til at betale deres skat, men måden, de gjorde det på, og de argumenter, de gjorde brug af, ænd-

rede sig markant. Oprindeligt blev pligten til skattebetaling kædet sammen med gudfrygtighed (skatteunddragelse = tyveri fra Gud), og øvrigheden opfattet som et nødvendigt onde, der skulle afværge de onder, der var værre. Men efterhånden blev øvrigheden opfattet som et serviceorgan, der så det som sin fornemste opgave at befordre befolkningens velfærd, og derfor burde man i egen interesse betale sine skatter og afgifter uden at kny og uden nogen form for svig. Dette skete i så høj grad, at flere præster henimod år 1800 så sig nødsaget til at advare mod »krævementalitet«.

De nye opfattelser, som præsterne tog i brug i løbet af perioden, pegede fremad. En konsekvens af betoningen af, at øvrigheden var til for at fremme befolkningens velfærd, var, at så burde undersåtterne eller rettere: skatteyderne også selv være med til at bestemme. I løbet af et par generationer indførtes folkestyret som logisk konsekvens af denne holdning. Ligeledes har forsøgene på ved holdningsbearbejdning at få befolkningen til i egen interesse at betale sin skat samt bebrejdelserne for »krævementalitet« klare paralleller til forholdene i nutidens velfærdsstat.

Noter

1. Jørgen Stenbæk: Religion og politik i den unge danske enevældes selvforståelse. Religionsvidenskabeligt Tidsskrift 3. Århus 1983.
2. Michael Bregnsbo: Præstestanden og enevælden i Danmark 1660-1848. Kirkehistoriske Samlinger, København 1998, Georg Hansen: Præsten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede. En

kulturhistorisk Undersøgelse. Uden stød 1947, Klaus Petersen og Hans-Henrik Rode: Kirke og stat i 1600-tallet. Kirkehistoriske Samlinger, København 1995, Jesper Thomassen: Præsten som statstjener 1536-1660. Upubliceret ph.d.-afhandling, Odense Universitet 1996.

3. Ole Feldbæk: Den lange fred 1700-1800. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie IX, København 1990.

4. Jens Arup Seip: Teorien om det opinionsstyrte enevælde. (Norsk) Historisk tidsskrift 38, Oslo 1958-1959.

5. Karl-Peder Pedersen: »Fri os fra Ekstraskatten« – Fynske reaktioner på ekstraskatten af 1762. Fynske Årbøger, Odense 1987, Haakon Bennike Madsen: Kopskatter 1645-1812. Zise 1996.

6. O. Feldbæk: Den lange fred s. 100, 327-337.

7. Balthasar Münter: Abgekürzte Predigten über einige Evangelien und den Catechismus, von Advent 1769 bis Advent 1770 gehalten. Kjbh. 1770 s. 455-459. Se i øvrigt M. Bregnsbo: Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Danske præsters deltagelse i den offentlige opinionsdannelse vedrørende samfundsordenen og stats-

magten 1750-1848, belyst ved trykte prædikener. En politisk-ideologisk undersøgelse. København 1997. Her er emnet mere dybtgående undersøgt, ligesom der er redegjort for præsternes forhold og givet en vurdering af kilde-materialet.

8. B. Münter: Predigten über die gewöhnlichen Sonntagsevangelien in Verbindung mit andern Schriftstellen VI. København 1783 s. 495.

9. Mogens Chr. Marcussen Marqvard: Huus-Postille eller Betragtninger over Søn-, Fest- og Bededags-Texter, holdte i Aaret 1758 for Kousted og Raasted Meenigheeder. København 1785 s. 6-7.

10. Seyer Mahling Beyer: Forsøg til Afhandlinger over vigtige Materier angaaende Religionen og Gudstiensen. Sorø 1786 s. 148-150.

11. Henrik Georg Clausen: Vi ere et lykkeligt Folk, om vi vide at skjønne paa vor Lykke. En Prædiken paa 14de Søndag efter Trinitatis 1798. København 1798 s. 13.

12. Johan Elias Ludvig Luplau: Prædikener med Hensyn til Tiderne. Haderslev 1800 s. 148-149.

Portræt af en levemand

af Gunnar Siksne-Pedersen

Den 1. januar 1942 begyndte jeg mit tolderliv som toldelev i Kolding. Min chef var toldforvalter Kristian Nielsen, Københavner med stort K. Han kom fra en tilsvarende chefpøst i Vejle og havde forinden gjort tjeneste i det københavnske toldopsyn ved Prøvesamlingen. Her erhvervede han sig sit øgenavn Lyskasteren, da han engang i ramme alvor foreslog, at der anbragtes store lyskastere mellem toldvagt 5 og toldvagt 15 for at kontrollere indsejlingen til Frihavnen om natten.

Han var en imponerende skikkelse, velklædt, respektindgydende og med et hvast blik bag de skarpe brilleglas. Et selskabsmenneske af Guds nåde og dertil en stor dameven – en egenskab, der efter min mening aldrig bør komme nogen til skade.

En af mine pligter var at føre kassejournal A, hvor udgifterne til de ansattes løn blev indført. Jeg kan huske, at toldforvalteren oppebar den fyrstelige gage af 965 kr. om måneden. Til sammenligning androg min egen månedsløn 98 kr. Chefen ankom sent og gik tidligt, mens jeg kom tidligt og gik sent. Som så mange andre af de toldere, jeg husker bedst, ville man aldrig have mistænkt Kristian Nielsen for at slide på første bænkerække hver søndag i den lokale sognekirke. Toldere med denne interesse betegnede medlemmer af »Klokkekimer-lauget«, men ikke et ondt ord om dem.

Til mine faste opgaver som yngste toldelev hørte at skifte elastikpen på forvalterens penneskaf, skifte blækket i hans blækhus samt ikke mindst at vende bladet på kalenderen. Den var i øvrigt et studium værd. Her kunne man følge, hvornår Koldings restauratører, hotelejerere og konsuler havde fødselsdag. Når disse mærkedage indtraf, så man ved toldstedet ikke noget til chefen. Selv den berygtede beverding i Låsbygade, der ejedes af en fru Christensen, og hvor efter sigende byens lette kavalleri holdt til, figurerede på toldforvalterens kalender.

»My home is my castle!« Briternes devise havde den gode toldforvalter i den grad gjort til sin egen, at han aldrig ydede gæstfrihed som tak for den, han havde nydt. Toldere og kunstnere er ofte blevet sammenlignet for så vidt at nyde på andres bekostning. Muldvarpeskindet forblev hermetisk tillukket.

På et vist tidspunkt stak borgerskabets spidser hovederne sammen og blev enige om at lægge den gode toldforvalter på is. Han fik altså karantæne eller på nudansk det røde kort. Hvordan tog vor helt nu det?

Naturligvis som et mandfolk. Blikket blev måske lidt mere eftertænksomt. Han mødte formentlig også lidt senere og gik til gengæld lidt tidligere. Borgerskabets selskaber blev stadig afholdt, men der manglede nu noget.

En muntert smilende toldelev Gunnar Sikse-Pedersen i foråret 1942, fotograferet foran Kolding toldkammer. Til højre for ham står de to andre toldelever, B.R. Rasmussen og Aage Jensen, og de to toldmedhjælpere, Poul Nørregaard og Hans Loiborg. Toldkammeret havde dengang et lille haveanlæg mod havnen, og i baggrunden anes havnekontoret.

Den overgivne festlighed var borte, det glade humør ligeledes. Efter en måneds forløb ophævedes karantænen. Livet i den lille by gled videre, som det havde gjort tilforn.

Til toldstedet hørte en toldbåd, som nu ikke mindst under krigen kun blev benyttet ved festlige lejligheder. Men som vor gode toldforvalter sagde: »Enhver lejlighed kan jo være festlig!« Som fartøjets fører benyttedes da den gamle, hæderkronede overtoldvagtmeister Hermansen, der havde en fortid på de syv verdenshave.

Berømt er toldforvalterens særlige måde at indbyde sine venner til en

skovtur i det grønne med toldbåden. Han inviterede først ejeren af Koldings største vinhandel, Peter Lyse, og foreslog ham at sørge for drikkevarerne, så skulle toldforvalteren nok sørge for det spiselige. Herefter gik turen til restauratøren på det dengang berømte »Palmehaven«. Indbydelsen gentoges med den variant, at toldforvalteren nu skulle sørge for diverse drikkevarer, såfremt restauratøren ville lægge madkurve til. En sommerdag mødte de indbudte på havnen, man gik ombord i toldbåden, væbnet med diverse flasker, frokostkurve med såvel lunt og koldt og opdækning og blev modtaget af den chevaliersk storsmilende Kristian Nielsen. At toldforvalteren efterhånden erhvervede sig tilnavnet Frokostforvalteren, nævnes for fuldstændighedens skyld.

Til tolddistriktet hørte Vejen og Vamdrup, hvor fortoldninger foretoges ved udsendt toldopsyn én gang ugentlig. Her blev også foretaget restaurationseftersyn, især på Hansens Hotel i Vejen, der var kendt for at rumme Jyllands største vinlager. Om det passede, ved jeg ikke.

Engang overhørte jeg en telefonsamtale mellem den unge toldassistent W.K. Pedersen og Hansens Hotel. Pedersen annoncerede et restaurationseftersyn den følgende dag ved middagstid (!), og åbenbart på spørgsmålet, hvad man kunne tænke sig at spise, svarede han: »Kyllingesteg!« Efterretten, forstod jeg, blev fastlagt til jordbær med fløde. Dagen efter midt på formiddagen drog fem-seks toldere afsted på cykel iført uniformshuer med vor chef i spidsen. Næste dag henvendte jeg mig til overtoldassistenten og fik afstanden i km fastslået. Godtgørelsen

for eget transportmiddel var dengang 12 øre pr. km. Jeg udfærdigede toldforvalterens regning på timepenge og befordringsgodtgørelse, sørgede for hans underskrift, når han arriverede, afleverede bilaget ved kassen, modtog pengene, som jeg afleverede til toldforvalteren, og fik som tak et nådigt nik og et velvilligt smil. Dengang skulle der ikke så meget til for at gøre en lille toldelev stolt som en pave.

Alle gode dage får en ende, også i den lille provinsby. Umiddelbart efter krigen kom den unge, dygtige og energiske toldassistent Knud Bro til Kolding. Formentlig på samme måde som missionærer, der ankom til det sorte Afrika, følte for deres *métier*, indså han, at distriktet, for så vidt angik kon-

trol af restaurationsvirksomheder, var et uopdyrket marked. Omsætningsafgiften på stærke drikke i restauranter var dengang, hvis jeg husker ret, 15, måske 25%. Leverandørerne havde pligt til årligt at indberette salget til restauranter og hoteller, men i vidt omfang købtes drikkevarerne en detail, og den tilsvarende omsætning holdtes udenfor regnskabet. Problemet kendes jo også i dag og må vel efterhånden betegnes en erhvervssygdom. Bros kontrolopgørelser resulterede stort set alle i, at de afgiftspligtige virksomheder havde undladt at opgive dele af omsætningen.

Dengang foretoges en skønsmæssig ansættelse, når restaurantens eller hotellets omsætning ikke kunne fastslås

Forfatteren som toldmedhjælper placeret under rigsvåbnet på Århus toldkassererkontor i foråret 1944 sammen med kolleger. Fra venstre B. Rohde-Jensen, Balle Pedersen, Siksne-Pedersen, J. Thomasen, B.E. Nielsen og siddende Steensgaard, Agtby, Broberg Jensen og Bruno Andersen.

med sikkerhed. Ansættelsen forestodes af toldstedschefen på hans kontor under medvirken af rapportgiveren og hotelejereren eller restauratøren. Normalt blev rapportens tal lagt til grund, afrundet i hele tusinde. Resultatet blev efterbetaling af det unddragne afgiftsbeløb samt en bøde på tre gange afgiften.

Nu var man meget spændt på, hvordan vor gode toldforvalter ville håndtere disse skønsmæssige ansættelser. Ja, gæt engang. Efterhånden forstod jeg, hvorfor der krævedes visse forudsætninger udover de rent faglige for at bestride embedet som toldstedschef. Ved forhandlingerne sad Kristian Nielsen høj og mægtig bag sit enorme skrivebord. Delikventen var anbragt på et noget lavere stade og var derfor tvunget til at kigge op. Når sagen var blevet forelagt toldforvalteren, satte han sig med det ene ben over kors og hovedet på skakke, hvorpå han kastede et dybt forurettet blik på misdæderen og sukkede: »Hvor har De dog misbrugt min tillid. Hvor ville jeg skamme mig, såfremt jeg var Dem«. At overtræderen virkelig skammede sig og ikke turde møde toldforvalterens blik er vidnefast.

Kristian Nielsen blev pensioneret fra Kolding toldsted som 70-årig og vendte som enkemand tilbage til fødebyen. Sin pension supplerede han ved at blive korrekturlæser på Berlingske Tiden-
de. Jeg har som ung toldassistent i København mødt ham, hvor han kom cyklende, rank og imponerende, som jeg huskede ham. Da han svingede med hatten og smilede sit glade københavnersmil, kunne jeg se, at han genkendte den lille, ydmyge toldelev.

Nu er han død og borte. Om han

Den 15. august 1957 kom Siksne-Pedersen som overtoldassistent til Skagen toldkammer. Her traf han den nydelige, unge kontorassistent Mona Knopper Hansen, som han omgående friede til. På billedet fra foråret 1958 ses forrest det nygifte ægtepar, i baggrunden toldassistent Lorenzen, toldforvalter C.E. Pedersen, toldvagtimester Linus Janus Ottesen samt toldforvalterens frue.

har fået vinger? Herom kan der nok herske en vis tvivl. Jeg for min part vil også helst have ham i erindring som det festlige midtpunkt ved et veldækket frokostbord.

Note

Som københavnsk toldkontrollør underviste Kristian Nielsen i engelsk på Toldskolen og er i den anledning afbilledet i Zise 1988 s. 30. En lidt anden forklaring på øgenavnet Lyskasteren giver Knud Bro: En tolders liv. Kbh. 1981 s. 128. Bros stærkt kritiske portræt af Kristian Nielsen og forretningsgangen på Kolding toldkammer omkring 1950 munder heldigvis ligesom denne artikel ud i en varmhjertet hyldelse (En tolders liv s. 126-146).

Tolder på Samsø

af Knud Mortensen

Den 1. oktober 1950 steg jeg i land i Kolby Kås havn på Samsø. Det var en mørk og blæsende efterårsdag. Jeg havde da sejlet med passagerfærgen »Jylland« fra Århus i to timer og et kvarter. Jeg kendte så godt som intet til Samsø. Kun fra skolens geografitimer, hvor vi havde lært, hvor Samsø, Læsø og Anholt lå i Kattegat, samt at der på Samsø dyrkedes Danmarks tidligste kartofler. Jeg var spændt på den nærmeste fremtid.

Først 14 dage tidligere havde jeg fået at vide, at det behagede Departementet for Told- og Forbrugsafgifter at forflytte mig fra Hobro, hvor jeg havde været toldmedhjælper siden maj. Det var et chok for mig at modtage forflyttelsen, for jeg befandt mig ualmindelig godt i Hobro – på toldkammeret og privat – og var meget engageret i den lokale roklub som både langturs- og kaproer.

Vel nået i land fik jeg fat i mit rejsegods, en cykel og en kurvekuffert, som indeholdt mine rørlige ejendele. Bagagen fik jeg med rutebilen, og så gik turen over Kolby, Permelille og Pillemark, indtil vi nåede udkanten af Tranbjerg, hvor chaufføren standsede ud for en gul patriciervilla, der lå delvis skjult bag en høj hæk. Han sagde, at nu havde vi nået mit mål: Samsø toldkammer. Jeg steg ud, fik min cykel og kurvekuffert sat af ved vejkanten, og væk var bussen.

Det lignede ikke noget toldkammer, jeg tidligere havde set. Men den var god nok. Oven over hovedindgangen

sad det kendte, ovale skilt »Kongeligt Toldkammer« med Frederik IX's monogram.

Jeg lod min bagage stå på den korte havegang, der førte op til villaens hovedindgang, åbnede døren og kom ind i en lille entré. Til venstre førte en trappe op til 1. sal, og under trappen var der et aflukket rum, som jeg snart skulle erfare var toldkammerets »pakhus«. Lige ud førte en dør ind til toldforvalterens tjenestebolig. Til højre var der en dør med skiltet »Kontor«.

Jeg bankede på, gik ind og blev modtaget af min kommende chef, toldforvalter Behrendt. Nu må man huske på, at året var 1950, og at toldforvalter Behrendt på dette tidspunkt var omkring 67-68 år og således født i begyndelsen af 1880'erne. Der er derfor ikke noget at sige til, at han var klædt, som man var i begyndelsen af dette århundrede: i en mørk habit med tætslutende jakke, blanke ærmer og kort revers, skjorte med knækflip, vest med lommeur i guld og tilsvarende kæde. Han var lille, fintbygget, havde en sprød, dannet stemme og var, som det hurtigt skulle vise sig, en uhyre elskværdig og venlig mand.

I 1950 var de fleste toldkamre blevet møbleret med lyse, moderne møbler, fremstillet på statsfængslet i Horsens, men de nye tider, konstaterede jeg, var endnu ikke nået til Samsø. To skriveborde af ubestemmelig alder og farve var sat op imod hinanden ved det ene af kontorets to vinduer, hvorfra der var

Ad snoede veje nåede Knud Mortensen frem til Samsø toldkammer. Man forstår hans forbauselse, da rutebilen læssede ham af ved den portal-prydede villa i baggrunden. Den lange bygning længere nede ad vejen er en fløj af skolen.

udsigt til toldforvalterens have. Til hvert skrivebord hørte en umagelig, rundrygget stol, hvis sæde var polstret med fløj og fjedre, som var blevet slappe af årtiers brug. Endvidere stod der et arkivskab, et ældgammelt jernpenge-skab og en gammeldags telefon af den type, hvor man skulle dreje på et håndtag for at komme i forbindelse med centralen. Af tekniske hjælpemidler fandtes en bedaget Remington skrivemaskine og en håndbetjent regnemaskine.

Der var langt fra plads til alle reglementer, journaler og blanketter i arkivskabet. De øvrige lå i vindueskarmene og på en gammel sofa, som var anbragt foran det andet vindue. Det var blevet sidst på dagen, og her henunder lukketid oplystes kontoret af to lamper af

grønt glas, der hang ned fra loftet. Hobro toldkammer, som jeg havde forladt dagen i forvejen, var et fuldt moderne toldkammer, bygget 2-3 år tidligere og udstyret med den tids mest moderne møbler, så det var som at rykke mange år tilbage i tiden.

Jeg blev vel modtaget af toldforvalter Behrendt og hans lige så elskværdige hustru. Det er med vilje, at jeg bruger udtrykket hustru og ikke kone. Hun var en virkelig dame og efter sigende af adelig herkomst. Da præsentationen var overstået, fik jeg min kurvekuffert anbragt bag på cyklen og begav mig hen til mit logi, som lå i den anden ende af byen, og som jeg overtog efter den kollega, jeg afløste.

Mit fremtidige logi lå i et toetages hus med »udnyttet« loft. Huset tilhørte

en enkefru Mortensen, kaldet Moster Bajer, der selv boede i stuen, hvor der tillige var et værelse til udlejning. På 1. sal var der tre udlejningsværelser og et badeværelse uden varmt vand i hanerne. Dette til fælles brug for alle lejerne. Fra 1. sal førte en stejl trappe op til loftet og de to tagkamre, hvoraf det ene var reserveret til mig.

Kammeret havde skrå vægge og var møbleret med en seng, en spisestuestol, et karlekammerskab og en servante, hvorpå der stod et vaskefad af fajence og en vandkande. Ellers intet udover en radiator, hvortil varmen aldrig nåede op. Foruden det sparsomme møblement var der lige plads til min kurvekuffert. Dagslys kom fra et lille tagvindue af jern, der kunne åbnes og lukkes med en lang stang. Det lyder forfærdeligt, og det var det også. Til alt held blev der snart et ledigt værelse på 1. sal, hvor jeg rykkede ned.

Nu havde jeg et sted at arbejde og et sted at bo. Så manglede jeg bare at finde et sted at spise. Heldigvis var der frøken Sørensens pensionat lige i nærheden. Det blev en sand oase i min tid på Samsø, nærmest mit andet hjem, hvor jeg foruden mine tre daglige måltider fik gode venner og bekendte, der ligesom jeg boede på værelser. Man benyttede ikke navne indbyrdes, men kaldtes efter sin profession. Jeg blev selvfølgelig kaldt toderen, og så var der smeden, tømreren, damefrisøren, gartneren, nordmanden og mange flere.

Nordmanden var virkelig fra Norge og meget glad for Danmark, for her kunne han få rigtigt øl og »pullimut«. Han havde en gammeldags rejsegrammofon, men kun en plade med Louis Armstrong, der på den ene side sang

»C'est si bon« og på den anden »Wilhelmina«. Dem spillede han næsten uafbrudt, og når han ikke spillede dem, sang han eller nynnede dem. Frygteligt! Om vinteren var der ellers ikke meget for unge mennesker at tage sig til. Et par gange om ugen gik vi i den udmærkede biograf og ellers til krobal om lørdagen, hvis det ikke var sidst på måneden. Penge havde vi nemlig ikke for mange af nogen af os. Selv fik jeg knap 400 kr. om måneden, hvoraf halvdelen gik til kost og logi. Lidt tøj skulle der jo også til, så jeg var tit »på spanden« sidst på måneden.

Det ville have været rart, hvis toldkammeret havde ligget i en af havnebyerne, Ballen eller Kolby Kås, men det lå nu engang i Tranebjerg midt på øen, hvorfra der var tre km til kysten begge veje. I Ballen på østkysten var der en toldkontrolpost med en toldvagtmeister. I øens andre havne, Kolby Kås, Langøre, Mårup, Selvig og på Tunø, som hørte under Samsø, var der ansat toldopsynsmænd. De havde ikke meget at bestille, men det var da også kun bijob for dem.

Toldopsynsmanden i Kolby Kås var dog en undtagelse og på det tidspunkt den højest honorerede toldopsynsmand i landet. Et forsøg på at få ham ansat som toldbetjent lykkedes ikke, men han klarede sig alligevel økonomisk, da han også var havnefoged. Han opkrævede skibsafgift af det ret store antal småskibe, der anløb, og sendte dagligt pengene til Tranebjerg. Desuden modtog og udstedte han toldsedler og inkvirerede skibe, der kom fra udlandet. Vareafgifterne af skibsladningerne blev beregnet og opkrævet i Tranebjerg.

Dagen efter min ankomst mødte jeg op til min første arbejdsdag. Her blev jeg straks konfronteret med et forhold, som jeg fandt lidt pinligt. For at komme på toilettet skulle jeg gå gennem privatboligens spisestue og videre gennem køkkenet. Det brød jeg mig ikke om, så i min tid på Samsø benyttede jeg ikke toldkammerets toilet en eneste gang. Om formiddagen holdt jeg mig til middagspausen, hvor jeg kunne benytte pensionatets toilet. Om eftermiddagen skulle jeg hente dagens post på posthuset og benyttede da lejligheden til at cykle hjem til mit usle logi. Jo, jeg fik lært at holde mig!

I princippet var toldkammerets arbejdsområde som de fleste andre toldkamres, blot i mindre format. Toldforvalteren var både chef og overopsyn.

Jeg var opsyn, kontorist, regnskabsmand, flaghejser og stik-i-rend-dreng. Foruden de allerede nævnte skibsforretninger var der seks hoteller eller kroer, som skulle kontrolleres hvert år. Der var en chokoladegrossist, diverse småbutikker, som handlede med parfumevarer eller guld og sølv-varer, som var afgiftsbelagt i detailladet dengang. Der var hele motorbeskatningen, som ikke alene omfattede nye biler, men også omregistreringen af brugte. Selv »cykler med hjælpemotor« skulle toldbehandles og registreres med nummerplader, ligesom der krævedes almindeligt førerbevis. Dengang var der virkelig tale om hjælpemotorer, der var anbragt over en almindelig cykels baghjul og kørte ved hjælp af en rulle, anbragt direkte på dækket. På grund af moto-

Samsø toldkammer i Tranebjerg i en tidligere, knap så idyllisk udgave. På postkortet fra århundredets begyndelse ses i gavlen til højre det ene af kontorets to vinduer (Told • Skat-museet).

rens placering blev køretøjet også af menigmand kaldt en røvskubber. Sådan en motor kostede 500 kr. og der skulle betales 250 kr. i afgift.

Der kom mange gavepakker fra Amerika, hvortil især Nordsamsøs indbyggere var emigreret i stort tal i begyndelsen af århundredet. Postbudet kom med pakker næsten hver dag. De var opført på lister og blev anbragt i pakkerummet under trappen. Når modtagerne afhentede pakkerne, skulle de selv åbne og lukke dem, for at indholdet kunne blive fortoldet, da vi ikke havde pakhusfolk som ved de »rigtige« toldsteder. Nogle blev sure over selv at skulle pakke ud og ind, men det hørte heldigvis til undtagelserne. Hvis det var ældre eller svagelige, gav vi dem naturligvis en hjælpende hånd. I øvrigt var det de færreste af pakkerne, som forlangtes åbnet, for som regel var der intet toldpligtigt i. Indholdet bestod for det meste af brugt tøj, tørrede frugter, frugtkonserves, ris og lidt chokolade. Ting, som endnu fem år efter krigens ophør var mangelfarver herhjemme. Spiritus optrådte så godt som aldrig og kun sjældent cigaretter og tobak. Af dette blev der opkrævet afgifter.

Det hændte, at en ungersvend fra Samsø fik udlængsel og ville stå til søs, og der var vi i stand til at udstede en søfartsbog til ham. På- og afmønstring af søfolk forekom også lejlighedsvis.

Toldforvalteren havde et par bijobs som stempelmærkeforhandler og kongelig vejer og måler. Navnlig det sidste var en god indtægtskilde for ham. Toldvagtimesteren i Ballen og toldopsynsmanden i Kolby Kås stod for selve vejningen, der foregik over brovægt eller direkte ved skibssiden. En sådan vej-

ning kunne vare flere dage. Selv prøvede jeg undtagelsesvis i en hel uge at sidde i brovægten og veje sukkerroer fra øens gods, Brattingsborg. Toldforvalteren fik vejeresultaterne opgivet pr. telefon, hvorefter han udstedte den autoriserede vægtattest. Han beholdt halvdelen af honoraret for vejningen og udbetalte den anden halvdel til den, der havde udført arbejdet. Sådan er der så meget.

Dagens lyspunkt indtraf hver eftermiddag henad firetiden, når posten kunne hentes på postkontoret. Først da fik vi dagens post med breve og aviser fra verden derude (og jeg fik lejlighed til at komme hjem at tisse). At posten kom så sent, og at vi ikke kunne komme fra øen uden at overnatte på Sjælland eller i Jylland medvirkede til, at vi tilflyttere navnlig om efteråret og vinteren følte os isolerede og fik lettere anfald af »ø-kuller«. Jeg havde hele tiden haft for øje, at min tid på Samsø ikke ville blive af længere varighed, da jeg ventede at blive indkaldt i foråret 1951, og det var jeg godt tilfreds med. Det var uden sorg, at jeg i maj måned kunne vinke farvel til Samsø for altid.

Min soldatertid kom foruden Værlose til at omfatte Aunø på Sydsjælland og Karup. Jeg var meget glad for den tid, som jeg nødig ville have undværet. Da tiden nærmede sig for min hjemsendelse, ventede jeg spændt på, hvor jeg så ville blive sendt hen. Men der kom ingen forflyttelse, og i al sin grugik det op for mig, at jeg stadig var ansat på Samsø. Jeg tog tilbage, men med den faste beslutning at gøre, hvad der stod i min magt for at blive forflyttet så hurtigt som muligt.

Der var imidlertid sket store forandringer i det forløbne år. Ganske vist

flyttede jeg igen ind på Moster Bajers pensionat, men fik nu husets bedste værelse på 1. sal. På badeværelset var der kommet varmt vand i hanerne, og der var rigtig varme i radiatoren. Fra vinduet kunne jeg om sommeren plukke de fineste blomster, der voksede op ad muren udenfor.

På toldkammeret var heller intet som før. Behrendt var gået på pension og en ny toldforvalter tiltrådt. Han hed Düring Jensen og kom fra en tilsvarende stilling i Svaneke på Bornholm. Alle de gamle møbler var smidt ud og erstattet med nye standardmøbler. Skrivemaskinen og regnemaskinen var også nye og tidssvarende, og for enden af gangen på 1. sal var der indrettet et helt nyt toilet til personalet, som var mig. Også fra vinduet her kunne jeg den sommer plukke frugt, abrikoser, der voksede op ad muren.

Jeg kom tættere på Düring Jensen, end jeg nogensinde havde været på den gamle toldforvalter. Behrendt havde været en sympatisk chef, men alligevel var det en frisk fornyelse. Düring Jensen og hans flinke kone havde en søn, Ib, som også var tolder, og en datter, der endnu gik i skole. Fra sin tid i København medbragte han den skik, at vi hver morgen og aften gav hinanden hånden til goddag og farvel. Han havde tre store interesser: at male, at dyrke sin have og at fiske. Han var ofte ude at male ved Samsøs kyster og havde fra sin bornholmertid medbragt en mængde malerier. Overalt på toldkammeret – på kontoret, i privatboligen, på gange og selv på mit toilet – hang der malerier. Rundt omkring lå ruller, der ikke var plads til at hænge op. Af og til solgte han et maleri, men ikke for en slik.

Dertil havde han for stor respekt for sin kunst. Jeg fik foræret et maleri af ham, og da jeg rejste, måtte jeg vælge et til af hans mange malerier. Jeg har naturligvis dem begge hængende endnu.

Düring Jensens interesse for lystfiskeri delte jeg med ham, og vi var ofte ude at fiske sammen. Nu så mange år efter kan jeg godt røbe, at vi i stille perioder tog ud at fiske i arbejdstiden. Vi satte et skilt i vinduet, hvor der stod: »Lukket på grund af kontrol af kysten«, hvilket jo heller ikke var helt forkert.

Han kunne være en hård negl. Engang var vi ude at fiske på sydysten. Det var vinter, og vandet i strandkanten var begyndt at fryse til is. Der var mange sten i havbunden, hvorfor vore pirke ofte satte sig så fast, at fiskesnøren brast. På et tidspunkt havde vi begge mistet så mange pirke, at nu kunne det være nok. Resolut smed Düring Jensen alt sit tøj og vadede splinternøgen ud i det iskolde vand, hvor han dykkede ned nogle gange, indtil det lykkedes ham at få pirken fri og ind på land. Våd til skindet trak han i tøjet og fiskede videre.

Ellers gik livet sin vante gang på toldkammeret. Ordningen med afgiftsfri, farvet benzin til traktorer blev indført, mens jeg var på Samsø. Det var en stor lettelse både for landmændene og for toldvæsenet. Vi slap for de mange kvartalsvise regnskaber og udbetaling af godtgørelser. I stedet skulle et lille antal benzinhandlere gøre rede for deres indkøb af farvet benzin.

Restaurationsbranchen var belemret med den forhadte afgift på udskænkning af stærke drikke, og der blev

svindlet kraftigt overalt i landet. På grund af leverandørernes oplysningspligt var det ret enkelt at kontrollere, om det legale indkøb også blev beskattet. Det blev rutinemæssigt kontrolleret hvert år for alle restauranterne og gav normalt kun få og mindre efterbetalinger. Anderledes svært var det at fange det sorte salg af varer, der var købt udenom de almindelige leverandører. Hverken toldforvalteren eller jeg havde nogen videre erfaring i disse sager, men der var hjælp at hente.

En dag fik vi fornemt besøg fra København. Den navnkundige overtoldinspektør Kroman, chef for Inspektoratet for Øl- og Spiritusbeskatningen, mødte uventet og uanmeldt op på vores lilleput toldkammer. Han var til lige lærer på toldskolen, så enhver tolder kendte ham. Han var uhyre vellidt for sit joviale og sprudlende væsen og respekteret for sin dygtighed. Han havde det med at kalde os elever ved navne, der på en eller anden måde refererede til den by, vi kom fra. Således var der en elev fra Løgstør, der dengang havde som slogan, at den var solnedgangens by. Når han skulle eksamineres, lød det fra Kroman: »Og skulle vi så tage at høre, hvad Solnedgangs-Nielsen kan fortælle...« Om kontrolarbejdet anvendte han nogle faste replikker, der ofte citeres. Er det nu også, hvad det giver sig ud for? Kan det nu passe? Vi må hellere grave et spadestik dybere! Disse simple spørgsmål var slet ikke så tossede at have i baghovedet.

Overinspektøren fik forevist de sidste kontrolopgørelser af vore seks

restaurationsvirksomheder og fandt, at alt tilsyneladende var såre godt, men han må alligevel have stillet sine egne spørgsmål, for han foreslog at sende to kapaciteter over for at hjælpe os. De to kapaciteter var Poul Rasmussen og Niels Kjærbøl, der udgjorde et rigtig godt team. To dygtige, effektive og kompetente toldere, men samtidig muntre og humørfyldte. Det var interessant at følge dem i deres arbejde, som resulterede i, at fem ud af de seks virksomheder blev afsløret i sort salg. Resultatet blev efterbetalinger og bøder.

Denne gang oplevede jeg Samsø om sommeren og opdagede, hvor smuk og frodig øen var. Som en miniature af Jylland med en barsk vestkyst, en smilende og frugtbar sydø, hede og skov mod nord. Dengang var den ikke så overfyldt af turister som i dag. Privat befandt jeg mig godt og var med til at stifte en skakklub og en badmintonklub. Alligevel længtes jeg efter større forhold og sendte en ansøgning ind om at blive forflyttet til en østjysk by.

Da der var gået et halvt år uden nogen reaktion, rejste jeg til København, hvor jeg fik foretræde for kontorchef Henriksen i departementet. Han kunne ikke love mig at komme til en af de ønskede byer, som var meget eftertragtede, men jeg kunne komme til København i løbet af nogle måneder, når man havde fundet en afløser til mig fra de årlige militærhjemsendelser. Dette accepterede jeg, og midt i 1953 sagde jeg endnu engang farvel til Samsø.

Århus kan!

af Mikael Venge

I min studietid i 1960'erne inddelte man historikerne i to skarpt adskilte grupper. Der var dem, der skrev, og der var dem, der vidste. Følger vi denne lidt ondsksfulde inddeling, er der virkelig »something rotten« på Århus universitet. Inspireret af middelalderåret har de århusianske historikere søsat hele to gedigne værker, der belyser Danmarks middelalder på kryds og tværs, hvori- mod deres københavnske kolleger har opretholdt en fornem tavshed. Skal vi slutte, at Københavns universitet er befolket af lutter genier, mens alle grødhovederne fylkes i Århus?

Det omtalte skel blev opfundet af en pudsigt nok meget lidt produktiv historiker, for hvem den kunne være en bekvem hovedpude eller sutteklud. De mindre faste i troen på egen genialitet må se i øjnene, at Århus åbenbart er indestedet, hvor der forskes frugtbart og produktivt i middelalderen. Måske af den simple årsag, at Århus som sit særlige felt dyrker disciplinen middelalderarkæologi. De to gedigne værker kan ses som manifestationer af en hel generation af middelalderarkæologer, som professorerne Olaf Olsen og Else Roesdahl har fostret.

Hårdhændet skatteoprævning i middelalderen. Fra »Dagligliv i Danmarks middelalder«.

Hvis man dernæst spørger, hvorfor der udgives hele to værker, bliver anmelderen svar skyldig. Det ene har smudsomslag, der andet ikke, og de er udgivet af hver sit forlag. Men de er skrevet og redigeret af omtrent de samme forskere og minder til forveksling om hinanden. Gads bidrag præsenteres lidt mere officiøst som et værk af den hårde kerne, der stod bag middelalderåret, og koster kun det halve af Gyl dendals, men uanset prisen vil købet for den inkarnerede middelalder-aficionado nok udgøre en uimodståelig impuls. De være hermed begge anbefalet, og med dette påskud tillader anmelderen sig at betragte dem som ét fedt.

Alene illustrationerne er hele prisen værd. I begge værker er der ødslet med farveprægtige optagelser, og billedteksterne er næsten alle små mesterværker. Kalkmalerierne i vore landsbykirker har unægteligt holdt for, når værker om middelalderen skulle illustreres. Else Roesdahl nøjes med en simpel buket markblomster, hun har fundet i den østjyske Sønder Vissing kirke. Udsøgt i al sin enkelthed. For os københavnere er der også noget forfriskende i, at udgangspunktet for en gangs skyld ikke er hovedstaden og Sjælland. Else Roesdahl har valgt at starte med sin barndoms uanselige landsbykirke på Als, som herved unægteligt kommer til ære og værdighed. Per Kristian Madsen tager udgangspunkt i »De stinkendes Gade« i Firenze. Ikke særlig romantisk, men jordnært så det river i læserens næsebor.

De århusianske forfattere virker som glade, musiske mennesker, eksperter på hver deres felt og i besiddelse af en umiddelbar, smittende fortælleglæde.

Men knivskarpe intellektuelle er de ikke. Selv den fortræffelige Else Roesdahl, måske den fineste kender af Danmarks middelalder, skriver et rædselsfuldt togstewardesse-dansk. Roesdahl fortæller smukt og følsomt om ildsteder, som næppe nogen dansk historiker kan gøre hende det efter, men hvorfor skal ildstederne være sovset ind i bl.a.'er, f.eks.'er og med videre? Desværre følger hele holdet trop. Også den udmærkede Madsen meddeler: »Sygdom som sådan blev ofte opfattet som en straf fra Gud«. Som sådan? De to små, stygge ord optræder i snart sagt hver anden sætning i begge værker uden, at betydningen er dæmret for anmelderen. Måske skal man være filosofisk doktor fra Sorbonne for at forstå indebyrden?

Brodermorderen Abel regerede så kort, faktisk kun 1½ år, at jeg finder det temmelig råt, når århusianerne ikke kan placere ham under de rette år, og Erik af Pommern var absolut ikke søstersøn af dronning Margrethe. Skønhedspletter er der selvfølgelig, men til de læsere, der overvejer, om de to værker er værd at investere i, kan anmelderen med god samvittighed hviske det gamle sælgerkneb: du vil ikke fortryde det!

Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation. Redaktion: Per Ingesman, Ulla Kjær, Per Kristian Madsen, Jens Vellev. 375 sider, 225 kr. Gads forlag 1999.

Dagligliv i Danmarks middelalder. En arkæologisk kulturhistorie. Redaktion: Else Roesdahl. 420 sider, 425 kr. Gyldendal 1999.

Indhold

Mikael Venge:

Er Øresundstolden en
messe værd 94

Michael Bregnsbo:

»Giv Kejseren, hvad
kejsereens er« 107

Gunnar Siksne-Pedersen:

Portræt af en levemand. 115

Knud Mortensen:

Tolder på Samsø 119

Mikael Venge:

Århus kan. 126

*Det gamle idylliske toldkammer på Samsø, fotograferet en vinterdag omkring år 1900. Som det ses, solgte toldforvalteren også lodder i Klasse-
lotteriet (Told • Skat-museet).*

